

Justitiedepartementet

Enheten för domstols- och åklagarfrågor

ju.remissvar@regeringskansliet.se

ju.da@regeringskansliet.se

Yttrande över betänkandet Rättssäkerhetens pris (SOU 2025:111)

Justitiedepartementets dnr Ju2025/02525

Inledning

Svea hovrätt har granskat betänkandet utifrån de intressen som hovrätten har att bevaka. Hovrättens ställningstaganden framgår under respektive rubrik nedan.

Åtgärder för en mer ändamålsenlig kontroll över statens utgifter för rättsliga biträden (avsnitt 6)Legaldefinition av begreppet tidsspillan (avsnitt 6.3)

Hovrätten ställer sig bakom utredningens förslag om att begreppet tidsspillan definieras i lag och har inte något att invända mot de i denna del föreslagna lydelseerna av 21 kap. 10 § rättegångsbalken och 27 § rättshjälpslagen (1996:1619).

Hovrätten instämmer i utredningens bedömning att det inte finns skäl att ändra den grundläggande rätten till ersättning för tidsspillan. Hovrätten vill framhålla att det inom ramen för det befintliga regelverket finns möjligheter att hålla nere kostnaderna för tidsspillan genom att tillåta närvaro via video-länk eller avgöra mål utan att hålla huvudförhandling. Hovrätten ser positivt på att regeringen tar ytterligare initiativ i dessa frågor (se t.ex. dir. 2026:1, En översyn av straffprocessen).

Frågor om utlägg (avsnitt 6.7.2 och 6.15.1)

Hovrätten delar utredningens bedömning att det inte bör införas ett krav på att utlägg ska styrkas genom verifikationer. Ett sådant krav skulle innebära en ökad administrativ börda för domstolarna som inte står i proportion till behovet av en sådan bestämmelse. Enligt hovrättens uppfattning är den möjlighet som finns att begära in verifikationer tillräcklig för att åstadkomma en tillfredsställande kostnadskontroll.

Hovrätten är positiv till att Domstolsverket får ett förtydligt bemyndigande att meddela föreskrifter om utlägg.

En differentierad timkostnadsnorm (avsnitt 6.4)

Hovrätten har inte något att erinra mot förslaget att det införs en differentierad timkostnadsnorm på det sätt som utredningen föreslår.

När det gäller den föreslagna formuleringen av 2 § tredje och fjärde styckena förordningen (2009:1237) om timkostnadsnorm inom rättshjälpsområdet vill hovrätten föra fram följande.

Hovrätten uppfattar det som att det är timkostnadsnormen som anges, dvs. ersättningen för en timmes arbete. Mot denna bakgrund anser hovrätten att man bör överväga att ange den differentierade timkostnadsnormen i ett belopp i hela kronor i stället för en andel av timkostnadsnormen för advokater. Detta skulle överensstämma med regleringen i första och andra styckena samt medföra att avrundningsregeln kan utgå.

En utvidgad brottmålstaxa (avsnitt 6.5)

Hovrätten instämmer i att brottmålstaxorna bör utvidgas på det sätt som utredningen föreslår.

Hovrätten ställer sig vidare positiv till att det genomförs förnyade statistiska undersökningar för att analysera om det är lämpligt att utvidga taxornas tillämpningsområde när det gäller huvudförhandlingstid. Eftersom hovrätten ofta har avbrott i en huvudförhandling på grund av sammanträde för hänvisning till muntlig bevisning är hovrätten av uppfattningen att en sådan utökning skulle innebära att brottmålstaxan många gånger skulle bli tillämplig i hovrätten även om den inte varit det i tingsrätten. Hovrättens uppfattning är alltså att en utökning av brottmålstaxan såvitt avser huvudförhandlingstid skulle få ett stort genomslag i hovrätten. Hovrätten anser också att det i brottmålstaxan uttryckligen bör anges att den gäller även när det är avbrott i huvudförhandlingen på grund av sammanträde för hänvisning till muntlig bevisning.

Hovrätten noterar att utredningen inte närmare har berört att brottmålstaxans tillämpning kräver att den offentliga försvararen biträdd den tilltalade även i tingsrätten (se 1 § andra stycket). Det kan enligt hovrätten övervägas om ett sådant krav är motiverat att behålla. Hovrätten noterar vidare att utredningen inte har berört frågan om särskilda företrädarens rätt till ersättning bör regleras genom en taxa. Det kan enligt hovrätten finnas skäl att överväga om den befintliga brottmålstaxan ska vara tillämplig vid bestämmande av ersättning till särskilda företrädare i vart fall i hovrätten.

En digital hantering av kostnadsräkningar (avsnitt 6.6)

Hovrätten har ingen erinran mot utredningens förslag om att rättsliga biträden ska vara skyldiga att använda sig av en elektronisk tjänst för att lämna in sin kostnadsräkning.

Såvitt hovrätten förstår har också arbetet med att ta fram en sådan tjänst redan framskridit relativt långt. Hovrätten ser framför sig att det kommer ta viss tid innan ett nytt system sätter sig i verksamheten och att det kan behövas interna utbildningsinsatser. Hovrätten är inte övertygad om att tjänsten kommer att leda till en ökad kostnadskontroll.

Hovrätten vill understryka vikten av att det rättsliga biträdet ger in sin kostnadsräkning vid huvudförhandlingens slut eller i undantagsfall kort därefter. Det är också en förutsättning att tjänsten samspelar med domstolarnas befintliga system, annars kan svårligen några effektivitetsvinster uppnås.

Hovrätten instämmer i att utrymmet för att lämna in en kostnadsräkning på ett annat sätt än via den elektroniska tjänsten bör vara mycket begränsat.

Skärpta krav på kostnadsräkningar (avsnitt 6.7)

I fråga om de skärpta kraven på kostnadsräkningar anser hovrätten att det i 20 § andra stycket rättshjälpsförordningen (1997:404) bör anges även att det av kostnadsräkningen ska framgå vilken dag som tidsspillan uppstått.

Vidare bör det i 20 § tredje stycket rättshjälpsförordningen läggas till att det av kostnadsräkningen ska framgå inte bara vem som har utfört det arbete, utan även vem som *haft den tidsspillan*, som tas upp i räkningen.

Hovrättens uppfattning är att det i de allra flesta fallen redan i dag av kostnadsräkningar framgår tidsåtgången per dag för varje åtgärd. Hovrätten har i och för sig ingen erinran mot utredningens förslag om att kostnadsräkningar även ska innehålla information om den tid som sammanlagt har lagts ned per dag på uppdraget, men menar att nyttan av den uppgiften kan ifrågasättas eftersom det redan skulle gå att utläsa av räkningen. En elektronisk tjänst för inlämnande av kostnadsräkningar kan med fördel innehålla en funktion för automatisk summering av tidsåtgången per dag.

Väsentliga uppgifter för att bedöma skäligheten av begärd ersättning är enligt hovrättens uppfattning vilken åtgärd det är fråga om, tidsåtgången för åtgärden och vilken dag som åtgärden vidtagits. Det kan ifrågasättas om förordningslydelsen tillräckligt tydligt anger att det är just denna information som är den väsentliga.

Tidpunkten för att framställa ersättningsanspråk i brottmål (avsnitt 6.8)

Hovrätten instämmer i utredningens slutsatser att det inte bör införas ett krav på att ersättningsanspråk i brottmål ska framställas löpande eller vid vissa särskilt angivna tidpunkter.

Föräldrars ansvar att återbetala försvararkostnader m.m. i brottmål (avsnitt 6.15.3)

Hovrätten delar utredningens bedömning att en reglering som ålägger föräldrar till barn som döms för brott att ersätta staten för kostnader som staten haft för en offentlig försvarare som utsetts för barnet skulle kunna bidra till att dämpa den samlade kostnadsutvecklingen av anslaget för rättsliga biträden.

Nämndemäns medverkan i ersättningsbeslut (avsnitt 7)

Hovrätten ställer sig bakom förslaget om att hovrätten ska vara domför utan nämndemän vid prövning av dels fråga om ersättning av allmänna medel till biträde, försvarare eller någon annan, dels fråga om återbetalningsskyldighet enligt 31 kap. rättegångsbalken eller liknande kostnad.

I vissa situationer, t.ex. om hovrätten efter enskild överläggning ska avkunna domen, finns dock praktiska skäl som talar för att nämndemännen deltar även i avgörandet av ersättningsfrågan. I annat fall behöver nämndemännen, med hänsyn till överläggningssekretess, lämna salen då juristledamöterna överlägger i ersättningsfrågan för att sedan återvända inför avkunnandet av domen.

Hovrätten uppfattar emellertid bestämmelsen i 2 kap. 4 § andra stycket rättegångsbalken som att det inte finns något hinder mot att nämndemännen deltar i avgörandet av ersättningsfrågan eftersom hovrätten alltid är

domför med den sammansättning som gäller för brottmål i allmänhet, dvs. med nämndemän. Hovrätten noterar att det av författningskommentaren (s. 673) framgår att hovrätten *får* avgöra ersättningsfrågor utan medverkan av nämndemän, men att det genom hänvisningen till författningskommentaren för motsvarande bestämmelse som gäller i tingsrätt framgår att nämndemän *inte ska* medverka när rätten beslutar om ersättning av allmänna medel (s. 672).

Målsägandens roll i brottmålsprocessen (avsnitt 9)

Rätten att biträda åtalet (avsnitt 9.5.1)

Hovrätten instämmer i utredningens bedömning att de skäl som har motiverat målsägandens rätt att biträda åtalet inte längre framstår som tillräckligt bärande liksom att utgångspunkten i ett rättssystem är att det är åklagaren som ska föra talan om straffrättsligt ansvar. Det är vidare hovrättens erfarenhet att en målsägande som inte har ett målsägandebiträde har svårigheter att förstå vad det innebär att biträda åtalet, vilket kan leda till ett stort antal kontakter för att reda ut denna fråga. Hovrätten tillstyrker därför utredningens förslag att målsägandens rätt att biträda åtalet avskaffas och har inga synpunkter på de föreslagna författningsändringarna i denna del.

När det gäller behovet av övergångsbestämmelser konstaterar utredningen (s. 640 f.) att utgångspunkten när det gäller processrättslig lagstiftning är att nya regler ska tillämpas direkt från ikraftträdandet. Det innebär att de nya reglerna ska tillämpas på varje processuell företeelse som inträffar efter det att de har trätt i kraft. Utredningen bedömer därför att det i nu aktuella delar inte behövs några övergångsbestämmelser. Mot bakgrund av den bedömningen framhåller hovrätten följande.

Det ligger nära till hands att betrakta målsägandens tillkännagivande för domstolen att ett åtal biträds som den processhandling (den processuella företeelse) som regeln ska tillämpas på. Med det synsättet skulle avsaknaden av övergångsbestämmelser kunna innebära att en målsägande som, innan de nya lagändringarna träder i kraft, meddelar domstolen att ett åtal biträds har rätt att fortsätta biträda åtalet under målets handläggning även efter att de nya reglerna träder i kraft. Avsaknaden av övergångsbestämmelser skulle emellertid också kunna tolkas på motsatt vis, dvs. som att en målsägande inte får fortsätta att biträda ett åtal efter att de nya lagändringarna trätt i kraft, även om han eller hon dessförinnan gjort det. Det sistnämnda skulle alltså innebära att ett biträdande av åtalet som redan gjorts ”faller bort” efter ikraftträdandet.

Hovrätten anser mot bakgrund av det nu sagda att behovet av övergångsbestämmelser, eller den närmare innebörden av att några sådana inte införs, måste belysas ytterligare i det fortsatta lagstiftningsarbetet. Det bör då också övervägas om det behövs övergångsbestämmelser beträffande de föreslagna följdändringarna i 31 kap. 11 § och 45 kap. 15 § rättegångsbalken. Om det även efter att de nya reglerna har trätt i kraft ska vara möjligt för en målsägande att biträda ett åtal (förutsatt att målsäganden biträtt åtalet före ikraftträdandet) måste enligt hovrätten den nuvarande lydelsen av 45 kap. 15 § alltså kunna tillämpas. Detsamma gäller 31 kap. 11 §. Beträffande den sistnämnda bestämmelsen noterar hovrätten dock att avsaknaden av övergångsbestämmelser kan få oönskade följder även om de nya reglerna ges den innebörden att ett biträdande av åtalet som redan gjorts ”faller bort” efter ikraftträdandet. En målsägande som innan lagändringen har agerat på ett sådant sätt att han eller hon, med en tillämpning av den nuvarande lyd-

elsen av bestämmelsen, hade kunnat hållas ansvarig för vissa rättegångskostnader när målet avgörs slutligt, bör enligt hovrätten även efter ikraftträdandet kunna åläggas sådant ansvar för agerande hänförligt till tiden före ikraftträdandet.

Hovrätten noterar slutligen att det i 24 kap. 17 § första stycket rättegångsbalken föreskrivs att en målsägande efter det att åtal har väckts får yrka att den tilltalade ska häktas. Bestämmelsen gäller såväl vid allmänt som enskilt åtal. Det synes emellertid råda olika uppfattningar om målsägandens rätt att yrka häktning, när fråga är om ett allmänt åtal, kräver att målsäganden biträder åklagarens åtal.¹ Vilken betydelse det har för tillämpligheten av 24 kap. 17 § att målsäganden inte längre ska ha rätt att biträda ett allmänt åtal bör övervägas ytterligare i det fortsatta lagstiftningsarbetet.

Målsägandens rätt att överklaga i ansvarsdelen (avsnitt 9.5.2)

En nödvändig följd av att målsägandens rätt att biträda åtalet avskaffas är att även målsägandens rätt att till högre instans överklaga i ansvarsdelen vid sidan av åklagaren avskaffas. En annan ordning hade fått till följd att målsäganden först i hovrätten kom att föra talan om ansvar vid sidan av åklagaren, vilket inte är önskvärt. Hovrätten instämmer därför i utredningens bedömning i sak. Hovrätten ser dock flera problem med den lagtekniska lösning som utredningen föreslår i denna del.

Den föreslagna lydelsen av 20 kap. 8 a § rättegångsbalken kan uppfattas utgå från att det är målsäganden som överklagar först och att åklagaren gör det först därefter. Hovrätten utgår emellertid från att avsikten inte är att någon skillnad ska göras mellan dessa situationer.

Utredningen går inte närmare in på formerna för hur målsägandens överklagande ska förfalla. Det är exempelvis oklart om avsikten är att hovrätten, när målsägandens överklagande förfaller, ska fatta ett formellt beslut om det. Den föreslagna lagtexten, som anger att målsägandens överklagande ”*förfaller*”, ger närmast vid handen att något formellt beslut inte behöver fattas. Vad som sägs i författningskommentaren (s. 676) om att överklagandet ska ”*förklaras vara förfallet*” talar emellertid i motsatt riktning. Detsamma gör det förhållandet att hovrätten, när ett överklagande förfaller enligt 51 kap. 21 § rättegångsbalken, alltid fattar ett formellt beslut om det. Som hovrätten återkommer till finns det skäl som talar för att hovrätten bör fatta ett formellt beslut i frågan.

Om avsikten är att hovrätten ska fatta ett formellt beslut måste det vidare belysas med vilken sammansättning hovrätten i ett sådant fall är domför. Eftersom beslutet innebär att hovrätten i vart fall för stunden skiljer sig från målsägandens överklagande ligger det nära till hands att anse att beslutet inte är ett sådant beredningsbeslut som enligt 2 kap. 4 § femte stycket rättegångsbalken får fattas av en domare utan i stället som ett beslut som, i enlighet med huvudregeln, ska fattas av tre ledamöter.

Enligt förslaget ska målsägandens överklagande förfalla om åklagaren överklagar ”i samma del”. Begreppet förekommer inte i andra sammanhang i rättegångsbalken som kan ge vägledning och varken i allmänmotiveringen eller författningskommentaren berörs hur det ska tolkas. Begreppets närmare innebörd måste förtydligas i det fortsatta lagstiftningsarbetet. Det framstår exempelvis inte som givet hur saken ska bedömas om åklagaren

¹ Se Cansu m. fl. Häktning (JUNO, version 1), s. 39 och Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel (JUNO, version 5), s. 347.

överklagar en av flera frikända gärningar – men är nöjd med tingsrättens påföljdsbestämning – medan målsäganden överklagar med endast ett yrkande om påföljdsskärpning. Detsamma gäller om åklagaren och målsäganden har olika uppfattningar om hur en gärning ska rubriceras. Det är också tänkbart att såväl målsäganden som åklagaren har samma yrkande i påföljdsdelen, men olika uppfattningar om huruvida den tilltalade också ska dömas för något gärningsmoment som tingsrätten inte funnit styrkt.

Det nu sagda åskådliggör att bedömningen av om överklagandena avser samma del kan komma att inrymma komplicerade överväganden, och det framstår som uppenbart att parterna och hovrätten kan ha olika uppfattning om hur frågan ska bedömas. Det nu sagda talar ytterligare för att hovrätten bör fatta ett formellt beslut i frågan och lär innebära att beslutet många gånger kommer vara sådant att det behöver fattas av tre ledamöter.

Det kan i sammanhanget framhållas att det är uppenbart att hovrätternas arbetsbörda kommer öka i inte obetydlig omfattning om formella beslut om förfall ska fattas varje gång en åklagare och en målsägande har överklagat i samma del, vilket är förhållandevis vanligt, och det särskilt om sådana beslut ska fattas av tre ledamöter. Detta talar emellertid inte i sig emot att hovrätten ska fatta ett formellt beslut.

Mer problematiskt än vad som nu berörts är emellertid att utredningens förslag kommer att leda till dröjsmål i hovrättens handläggning av målen. Dröjsmålen kan i många fall förväntas vara oförenliga med de tidsfrister som gäller för hovrättens handläggning av de s.k. fristmålen.²

Mot bakgrund av vad som framförs i författningskommentaren (s. 676) finns det inledningsvis anledning att påpeka att huvudregeln är att hovrätten inte får del av några överklaganden innan tiden för att anslutningsöverklaga har gått ut (se 51 kap. 5 § första stycket rättegångsbalken). Detta gäller emellertid inte fristmålen. I dessa ska tingsrätten skicka vidare ett överklagande så snart det har kommit in dit. I dessa fall börjar hovrätten handlägga målet omedelbart. Även om det oftast inte är målsäganden som överklagar först måste även framöver gälla att hovrätten ska påbörja handläggningen av ett fristmål omedelbart efter att ett överklagande har inkommit, oavsett vem som har överklagat. Det kan i sammanhanget nämnas att det, om hovrätten har påbörjat handläggningen av målsägandens överklagande, och det sedan skulle förfalla för att åklagaren överklagar i samma del, framstår som särskilt motiverat att hovrätten fattar ett formellt beslut beträffande förfallet.

Ett återupptagande av målsägandens överklagande aktualiseras enligt den föreslagna lagtexten uttryckligen endast om åklagaren återkallar sitt överklagande. Det kan emellertid även framöver förekomma att såväl den tilltalade som målsäganden har överklagat inom ordinarie klagotid medan åklagaren endast har anslutningsöverklagat. Om den tilltalade då återkallar sitt överklagande förfaller åklagarens anslutningsöverklagande. Även i dessa situationer måste rimligen handläggningen av målsägandens överklagande kunna återupptas om det tidigare har förfallit därför att åklagarens anslutningsöverklagande avsåg samma del. Det kan i sammanhanget noteras att utredningen anför (s. 397) att en målsägande även framöver måste klaga

² Med fristmål avses här sådana mål i vilka huvudförhandling enligt lag ska hållas inom fyra veckor från det att tiden för att överklaga tingsrättens dom gått ut, fr.a. mål där den tilltalade är häktad eller under 18 år, se 51 kap. 15 § andra stycket rättegångsbalken och 29 § andra stycket lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.

inom ”*ordinarie klagotid*” men att hovrätten inte uppfattar detta som att målsäganden inte längre ska ha rätt att anslutningsöverklaga i ansvarsdelen.

Att målsäganden måste begära att handläggningen ska återupptas, och att detta ska ske inom tre veckor, innebär att hovrätten många gånger kommer bli tvungen att vänta i tre veckor för att veta om målets handläggning ska fortsätta eller om målet ska skrivas av. En sådan ordning är inte acceptabel, i synnerhet inte i fristmålen.

Förutom att den föreslagna ordningen i denna del alltså kan medföra oacceptabla fördröjningar, kan den ifrågasättas av principiella skäl.

Den föreslagna regleringen aktualiseras nämligen endast om målsäganden har överklagat tingsrättens dom i fråga om ansvar. Härigenom måste målsäganden anses ha gett uttryck för att denne vill ha en överprövning av tingsrättens dom i den delen. Redan av det skälet bör man kunna utgå från att målsäganden vill att handläggningen ska återupptas om åklagarens överklagande inte ska prövas. Det nu sagda talar med styrka för att målsäganden inte ska behöva begära att handläggningen återupptas.

Oavsett kan det ifrågasättas om inte rättssäkerhetsskäl motiverar att målsäganden måste delges underrättelsen om att denne kan begära att handläggningen återupptas. Målsäganden kan inte förutsättas ha någon närmare kännedom om åklagarens agerande eller förväntas löpande uppdatera sig om målets handläggning. Att målsäganden kan ha överklagat även i fråga om enskilt anspråk, och alltså är part i målet, medför enligt hovrätten ingen annan bedömning.³

En alternativ lösning skulle kunna vara att handläggningen av målsägandens överklagande återupptas utan att denne behöver begära det. Då skulle handläggningen inte avstanna och risken för att målsäganden lider rättsförlust minskar. Även en sådan reglering har emellertid brister. Om målsägandens överklagande har förfallit enligt den föreslagna regleringen kommer målsäganden som regel inte ha kallats till huvudförhandlingen. Det finns en inte oansenlig risk för att det först mycket nära inpå en utsatt huvudförhandling står klart att målsäganden är den enda som kommer att föra talan i ansvarsdelen, vilket i många fall kommer att leda till att förhandlingen behöver ställas in och sättas ut på nytt.

Än mer problematisk blir situationen om det först efter en genomförd huvudförhandling, men innan dom meddelats, står klart att åklagarens överklagande inte kommer att prövas, t.ex. på grund av den mycket vanligt förekommande situationen att åklagarens anslutningsöverklagande förfaller sedan den tilltalade återkallat sitt överklagande.

Hovrätten noterar också att det, i en situation där åklagarens överklagande återkallats eller förfallit, och målsäganden därefter ensam för talan i ansvarsdelen, är oklart om det finns förutsättningar för att förordna målsägandebiträde i hovrätten (jfr vad som sägs nedan i anslutning till avsnitt 10.6.1 och 10.6.2).

Utredningens förslag innebär att handläggningen av målsägandens överklagande på dennes begäran ska återupptas. Vad detta innebär berörs inte

³ Att målsägandens ställning som part skulle motivera att fristen bestäms på detta sätt har framförts i tidigare lagstiftningsprojekt (se SOU 2013:17 s. 306). Om den underrättelse som enligt utredningen ska skickas av något skäl inte skulle nå målsäganden skulle det dock, för att resonemanget ska ha bäring, behöva kunna krävas av målsäganden att denne uppdaterar sig om målets handläggning minst var tredje vecka, vilket framstår som tveksamt.

närmare i betänkandet. Tänkbara alternativ är såväl att handläggningen ska börja om från början med utgångspunkt i målsägandens överklagande som att målsäganden ska förutsättas ta vid i åklagarens ställe i den redan påbörjade handläggningen. Frågan är särskilt relevant när huvudförhandlingen redan har genomförts.

Slutligen bör, av samma skäl som redogjorts för ovan i anslutning till avsnitt 9.5.1, frågan om övergångsbestämmelser övervägas ytterligare även beträffande förslaget i nu aktuella delar.

Målsägandens rätt att ställa frågor (avsnitt 9.5.3)

Även om målsägandens rätt att biträda åtalet avskaffas kommer en målsägande som för talan om enskilt anspråk, och som därmed är part, redan enligt gällande reglering i bl.a. 36 kap. 17 § rättegångsbalken ha rätt att åberopa bevisning och ställa frågor till såväl egna som andra parter förhörspersoner. Enligt utredningen förekommer det att en målsägande trots detta inte tillåts ställa de frågor som behövs för hans eller hennes talan. Hovrättens uppfattning är att detta inte är vanligt förekommande. Mot bakgrund av det nu sagda ser hovrätten inget behov av den författningsändring som utredningen nu föreslår. I det fortsatta lagstiftningsarbetet bör dock följande beaktas.

Utredningen klargör inte hur begreppet *målsägande* i de föreslagna nya styckena förhåller sig till begreppet *part* i bestämmelsernas redan befintliga stycken. Om det är en målsägande, som är part, som har åberopat förhöret måste rimligen bestämmelserna även framöver läsas som att det är målsäganden som ska inleda förhöret. De nya styckena synes emellertid kunna medföra viss risk för att en målsägandepart inte längre kommer uppfattas ingå i det allmänna partsbegreppet i de övriga styckena. Det synes alltså finnas viss risk för icke avsedda motsatsslut.

Såvitt gäller 36 kap. 17 § rättegångsbalken bör det föreslagna nya stycket placeras före det nuvarande femte stycket. I annat fall kan det nya stycket tolkas som ett undantag från förbudet mot att ställa otillbörliga frågor m.m., vilket inte kan antas vara avsett.

Målsägandens rätt till insyn i handläggningen (avsnitt 9.5.4)

Hovrätten instämmer i utredningens bedömning att även en målsägande som inte för talan kan ha ett befogat intresse av att närvara vid en huvudförhandling inom stängda dörrar. Hovrätten tillstyrker därför utredningens förslag i sak. Som hovrätten uppfattar utredningen är avsikten att rättens ordförande efter en bedömning i varje enskilt fall ska avgöra om målsäganden ska få närvara och att ordföranden vid den bedömningen primärt har att göra en avvägning mellan målsägandens intresse av att närvara – vid vilken får beaktas bl.a. i vad mån det som ska avhandlas bakom stängda dörrar berör målsäganden – och den tilltalades intresse av att de uppgifter som utgör skäl för att stänga dörrarna inte röjs för målsäganden. För att denna avsikt ska uppnås är det enligt hovrätten tillräckligt att den av utredningen föreslagna lydelsen av *första meningen* i det nya stycket i 5 kap. 3 § rättegångsbalken införs. Hovrätten tillstyrker därför förslaget i denna del.

Hovrätten kan emellertid inte se skälen för den föreslagna regleringen i andra meningen i stycket eller till den nya regeln i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). Utredningen anger inte heller varför regleringen behövs eller hur den förhåller sig till den avvägning som, enligt hovrättens uppfattning ovan, redan ska göras enligt den föreslagna första meningen i

det nya stycket i 5 kap. 3 § rättegångsbalken. Hovrätten avstyrker därför förslaget i dessa delar.

Rätten till målsägandebitråde (avsnitt 10)

Rätten till målsägandebitråde i överrätt och ett särskilt målsägandestöd i hovrätt (avsnitt 10.6.1 och 10.6.2)

Hovrätten tillstyrker utredningens förslag att målsägandebitråde ska få förordnas i högre rätt om den högre rätten har att pröva en dom endast i fråga om enskilt anspråk. Hovrätten uppfattar förslaget som att det också omfattar den situationen att det inte har förordnats något målsägandebitråde i tingsrätten och tingsrättens dom har överklagats endast i fråga om det enskilda anspråket.

Utredningen föreslår att rätten till målsägandebitråde i vissa typer av mål ska stärkas och att det ska införas ett särskilt målsägandestöd i hovrätt. Förslagen ger sammantaget uttryck för att en målsägande i mål om vissa allvarliga brott även i hovrätten – på ett allmänt plan – behöver stöd och hjälp. Hovrätten delar den uppfattningen. Det framstår därmed som rimligt att en målsägande i de typer av mål som nu är aktuella ges rätt till stöd från ett biträde i någon form, oaktat hur det processuella läget ser ut.

Är det fråga om ett mål som rör ett särskilt allvarligt angrepp mot målsägandens liv m.m. ska det nu nämnda behovet enligt förslaget tillgodoses genom att ett målsägandebitråde, och inte ett målsägandestöd, förordnas. Är det inte fråga om ett särskilt allvarligt angrepp, men likväl ett allvarligt sådant, ska behovet i stället tillgodoses genom att det utses ett målsägandestöd.

Utredningens förslag innebär alltså att samma typ av behov, nämligen en målsägandes allmänna behov av stöd och hjälp, ska tillgodoses på olika sätt beroende på vad för slags brott som målet rör. En målsägande kan emellertid enligt hovrätten antas ha liknande behov av stöd och hjälp, oavsett vilken av de nu aktuella brottstyperna det är fråga om. Hovrätten kan därför inte se att den åtskillnad som görs är motiverad.

Hovrätten har rent principiellt inget emot utredningens förslag om två olika typer av stöd till en målsägande, nämligen målsägandebitråde med ett fullständigt uppdrag och målsägandestöd med ett mer begränsat uppdrag. Tvärtom anser hovrätten att det som utgångspunkt är ett bra förslag. Om utredningens förslag genomförs på det föreslagna sättet kommer dock hovrätternas arbetsbörda att öka. Förutom att det kommer begäras målsägandebitråde i fler fall än nu bör särskilt framhållas att det kan antas att en målsägande ofta kommer begära målsägandebitråde i första hand och målsägandestöd i andra hand. Risker för den sistnämnda effekten hade enligt hovrättens uppfattning kunnat minskas om den nuvarande regleringen av när målsägandebitråde ska förordnas i hovrätten kvarstår och det allmänna behovet av stöd och hjälp i de måltyper som nu diskuteras tillgodoses endast genom möjligheten att utse ett målsägandestöd. Det skulle till och med kunna övervägas om inte den som haft ett målsägandebitråde i tingsrätten alltid ska ha rätt till ett målsägandestöd för det fall ett målsägandebitråde inte utses enligt nu gällande reglering. Ytterligare en fördel med denna ordning, förutom att den är mindre kostnadsdrivande för hovrätterna och synes ha goda principiella skäl för sig, är att den inarbetade praxis om när målsägandebitråde ska förordnas i hovrätten som redan finns alltför kan

vara vägledande. Hovrätten avstår dock från att ta ställning till om det skulle vara den mest lämpliga lösningen.

Därtill tar förslaget om utökad rätt till målsägandebiträde i överrätt i den nya 1 a § andra stycket 1 lagen (1988:609) om målsägandebiträde sikte på helt andra förhållanden än de nuvarande punkterna i samma bestämmelse. Förslaget innebär att målsägandebiträde ska förordnas även i fall där det inte är motiverat av processuella skäl. Som nyss redogjorts för menar hovrätten att målsägandens behov av biträde på grund av brottslighetens allvarlighet och karaktär bör tillgodoses med ett målsägandestöd. Hovrätten ifrågasätter alltså sammanfattningsvis behovet av den nya punkten i 1 a § andra stycket och avstyrker därför utredningens förslag i den delen.

Slutligen instämmer hovrätten i och för sig i utredningens bedömning att ett målsägandebiträdes förordnande från tingsrätten inte automatiskt bör kvarstå i hovrätten. Mot bakgrund av utredningens ställningstaganden i fråga om borttagande av målsägandens rätt att biträda åtalet och begränsning i rätten att driva ansvarsfrågor i hovrätten hade det enligt hovrätten varit önskvärt med en djupare analys av i vilken omfattning det förhållandet att målsäganden för en ansvarstalan påverkar bedömningen av om målsägandebiträde bör utses i hovrätten. I avgörandet NJA 1999 s. 781 klargjordes att ett målsägandebiträde inte får förordnas i högre rätt om endast målsäganden har överklagat domen i ansvarsdelen. Högsta domstolen uttalade vidare att det följer av 1 § andra stycket lagen om målsägandebiträde att det inte ingår i målsägandebiträdets uppgifter att biträda målsäganden med ett överklagande i ansvarsdelen. Detta har också varit utgångspunkten i förarbetena till de aktuella bestämmelserna. Senare motivuttalanden och även praxis från Högsta domstolen (se bl.a. NJA 2021 s. 694 *Målsägandebiträdet i hovrätten III*) ger emellertid uttryck för att målsägandens processhandlingar i ansvarsdelen påverkar bedömningen. Det är för hovrätten oklart om utredningen anser att så bör vara fallet även fortsättningsvis.

Rätten till målsägandebiträde för äldre personer (avsnitt 10.6.3)

Som utredningen konstaterar ger redan nuvarande reglering goda möjligheter att förordna ett målsägandebiträde åt äldre brottsoffer – eller brottsoffer med sjukdomar eller funktionsnedsättningar – när det behövs. Något behov av författningsändringar finns därför inte varför hovrätten avstyrker förslaget.

Målsägandes processuella rättigheter vid talan om enskilt anspråk på grund av brott (avsnitt 11)

Avskiljande av talan om enskilt anspråk m.m. (avsnitt 11.5.1–11.5.3)

Hovrätten instämmer i utredningens förslag i de nu aktuella delarna. Liksom utredningen anser alltså hovrätten att det saknas tillräckliga skäl att avskaffa eller begränsa möjligheterna att avskilja en talan om enskilt anspråk, att ett målsägandebiträdes uppgift att bistå en målsägande med att föra talan om enskilt anspråk i anledning av ett brott ska kvarstå även om talan avskiljs för att handläggas som ett förenklat tvistemål och att det inte bör införas någon generell begränsning av en målsägandes ansvar för rättegångskostnader i mål om enskilda anspråk.

Särskilda ersättningsregler för vissa offentliganställda (avsnitt 11.5.4)

Hovrätten instämmer i den principiella utgångspunkten att tjänstemän som utsatts för brott i tjänsten bör kunna få ekonomiskt stöd av det allmänna för att driva en skadeståndstalan mot gärningsmannen. Hovrätten anser därför att den rättegångskostnadsregel som utredningen föreslår har goda skäl för sig. Det kan emellertid ifrågasättas om det är motiverat att begränsa regelns tillämplighet till att gälla skadestånd på grund av brott endast enligt 17 kap. 1–3 §§ brottsbalken. De skäl som utredningen anför till stöd för rättegångskostnadsregeln gör sig enligt hovrätten gällande oavsett vilket brott det är fråga om; det avgörande bör i stället vara att tjänstemannen har utsatts för brott just på grund av att han eller hon är tjänsteman eller att brottet har ägt rum i samband med tjänstemannens tjänsteutövning. Det gäller särskilt i de fall det är fråga om allvarigare brott än enligt 17 kap. 1–3 §§ brottsbalken. Hovrätten noterar t.ex. att den föreslagna bestämmelsen inte skulle ha kunnat tillämpas i det fall beträffande grovt sabotage mot blåljusverksamhet som utredningen särskilt nämner. Hovrätten anser att det finns skäl att överväga den nu nämnda frågan i det fortsatta lagstiftningsärendet. Utöver detta noterar hovrätten följande.

För att regeln ska tillämpas krävs att tjänstemannen för en talan om skadestånd på grund av *brott* enligt 17 kap. 1–3 §§, exempelvis våld mot tjänsteman. Ytterligare en förutsättning är att motparten har dömts för den *gärning* som talan grundas på. Det sägs i författningskommentaren (s. 702) att avsikten med att använda olika begrepp är att regeln ska kunna tillämpas även om rätten i brottmålet har rubricerat gärningen som något annat brott än brott enligt 17 kap. 1–3 §§. Det är inte helt klart vad som avses med detta.

Det är tänkbart att en åklagare som för talan om ansvar på grund av ett våldsbrott som en tjänsteman utsatts för bedömer att samband mellan brottet och tjänstemannens myndighetsutövning inte finns (eller inte går att bevisa) och därför väcker åtal för misshandel i stället för våld mot tjänsteman. Om tjänstemannen inte för talan om skadestånd i samband med brottet vore det, givet att utredningens rättegångskostnadsregel då skulle gälla, fördelaktigt för honom eller henne att i den efterföljande skadeståndsprocessen påstå att våldet hade samband med dennes myndighetsutövning. Det är enligt hovrätten emellertid inte tydligt om regeln är tänkt att vara tillämplig i en sådan situation eller om det krävs fullständig gärningsidentitet mellan brottmålet och skadeståndsmålet. Om fullständig gärningsidentitet inte krävs är det oklart hur många gärningsmoment som kan läggas till eller tas bort innan det i brottmålet och skadeståndsmålet inte längre rör sig om samma gärning. Om avsikten är att det ska råda fullständig gärningsidentitet är det emellertid svårt att komma på annat än rena undantagssituationer där rätten i brottmålet dömt för annat brott än enligt 17 kap. 1–3 §§ och där rätten i skadeståndsmålet, trots att några moment varken lagts till eller tagits bort, skulle kunna bedöma gärningen som brott enligt de nämnda paragraferna.

Det sägs i författningskommentaren (s. 703) att ett särskilt skäl mot att tillämpa kostnadsregeln är att tjänstemannen återkallar sin talan på grund av att utsikterna till framgång framstår som dåliga eller osäkra. Det måste emellertid antas att tjänstemannen inte annat än i undantagsfall kommer förklara anledningen till sin återkallelse för domstolen. Därtill kommer att det är förenat med betydande osäkerheter att på förhand bedöma huruvida någon kan förväntas vinna framgång med sin talan. Hovrätten förordar därför inte att dylika prognoser läggs till grund för bedömningen av regelns tillämplighet.

Det kan vidare sättas i fråga om det i vissa situationer inte kan vara motiverat med ett begränsat rättegångskostnadsansvar för tjänstemannen även om gärningsmannen inte har dömts för den aktuella gärningen. Som exempel kan nämnas att den tilltalade i och för sig har agerat på det sätt åklagaren har påstått men lidit av en allvarlig psykisk störning och därför inte anses ha haft uppsåt.

Det bör i det fortsatta lagstiftningsarbetet klargöras om tillämpning av bestämmelsen förutsätter ett yrkande från tjänstemannen.

Hovrätten noterar slutligen att det i nuvarande 6 kap. 6 § skadeståndslagen (1972:207) finns en regel som liknar den nu föreslagna. I motivuttalandena till den förstnämnda bestämmelsen ges ledning kring hur bedömningen av om särskilda skäl föreligger bör göras. I utredningen görs uttalanden som är snarlika, men inte identiska. I utredningen sägs exempelvis att särskilda skäl kan föreligga om förhållandena är sådana att 18 kap. 3 eller 6 §§ rättegångsbalken är tillämpliga. I motivuttalandena till 6 kap. 6 § skadeståndslagen sägs i stället att särskilda skäl kan vara fall som inte omfattas av, men ligger nära tillämpningsområdet för de nämnda bestämmelserna.⁴ Det vore önskvärt om den fortsatta lagstiftningsprocessen belyser i vad mån äldre motivuttalanden kan vara vägledande för den nu föreslagna regeln.

Rättegångskostnader i förvaltningsprocessen och domstolsärenden (avsnitt 12)

Allmän utgångspunkt

Utredningen har haft i uppdrag att analysera under vilka förutsättningar det bör finnas en möjlighet för enskilda att få ersättning för rättegångskostnader i mål i allmän förvaltningsdomstol för att rätten till en rättvis rättegång ska tillgodoses liksom om det bör införas en liknande rätt till ersättning i ärenden som handläggs i allmän domstol enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden. I betänkandet föreslås att bestämmelser om rätt till ersättning för rättegångskostnader införs i förvaltningsprocesslagen (1971:291) och, som hovrätten uppfattar det, att motsvarande regler ska gälla enligt ärendelagen.

Hovrätten instämmer i att allmän förvaltningsdomstol ska vara behörig att besluta om rättegångskostnader och att reglerna om rättegångskostnader i "förvaltningsmål" bör vara desamma oavsett om mål av den typen handläggs enligt förvaltningsprocesslagen eller enligt ärendelagen. Hovrätten avstyrker emellertid att rättegångskostnadsbestämmelserna utformas på det föreslagna sättet. Hovrätten föreslår i stället att det införs en bestämmelse om rätt till ersättning av det allmänna utformad i linje med den rättsregel som Högsta domstolen slog fast i avgörandet NJA 2015 s. 374 *RF och rättegångskostnaderna*. Hovrätten avstyrker att det införs en bestämmelse om skyldighet för enskild part att ersätta enskild motparts rättegångskostnader.

Hovrättens ställningstagande lämnas främst mot bakgrund av de omkring 6 000 mål per år som handläggs enligt ärendelagen i landets fem mark- och miljödomstolar, varav omkring 2 000 mål per år överklagas till Mark- och miljööverdomstolen vid Svea hovrätt. Utredningen synes ha förbisett dessa mål, som tidigare huvudsakligen handlades i allmän förvaltningsdomstol, och alltså borde träffas av just de rättegångskostnadsregler som utredningen

⁴ Prop. 1999/2000:47 s. 16.

föreslår ska gälla för ”förvaltningsmål”. Hovrätten noterar också att betänkandet inte har remitterats till någon mark- och miljödomstol.

Reglerna för tillämplig processlag i mark- och miljömålen framgår av lagen (2010:921) om mark- och miljödomstolar (LOM). Som anges i 5 kap.

1 § LOM handläggs bl.a. överklaganden av förvaltningsmyndighets beslut enligt ärendelagen i mark- och miljödomstol, dock att 32 § ärendelagen om rättegångskostnadsansvar inte ska tillämpas. Det innebär att regeln i ärendelagen om enskild parts ersättningsansvar inte gäller i dessa mål.

Hur rättegångskostnadsfrågan hanteras i mark- och miljömålen som handläggs enligt ärendelagen framgår främst av rättsfallet MÖD 2025:20. Mark- och miljööverdomstolen är i majoriteten av de mål som handläggs enligt ärendelagen sista och därmed prejudikatbildande instans. Sammanfattningsvis innebär detta att den rättsregel som slagits fast av Högsta domstolen i NJA 2015 s. 374 *RF och rättegångskostnaderna* och bekräftats liksom preciserats i NJA 2018 s. 49 *Upprättelseersättningen*, NJA 2020 s. 908 *Bilen i Borås* och NJA 2021 s. 235 *Den pantsatta bostadsrätten* tillämpas i mark- och miljödomstolsmålen som handläggs enligt ärendelagen. I undantagsfall finns det således möjlighet för enskild part att få ersättning av det allmänna vid framgång. Det finns exempel på att sådana rättegångskostnadsyrkanden har prövats, men inte i något fall har det varit fråga om ett sådant undantagsfall som krävs för bifall. Någon rätt till ersättning från enskild motpart finns alltså inte och sådana yrkanden har, om de trots detta framställts, avslagits.

När det gäller fastighetsmålen, som idag handläggs i mark- och miljödomstol men inte tidigare handlagts i allmän förvaltningsdomstol utan i allmän domstol, är visserligen ärendelagen numera tillämplig processlag men lantmäterimyndigheten blir inte den enskildes motpart vid överklagande (se 5 kap. 1 och 2 §§ LOM). I fastighetsmålen gäller särskilda rättegångskostnadsregler (se 16 kap. 14 § fastighetsbildningslagen [1979:988]). Enligt bestämmelsens första stycke får domstolen, efter vad som är skäligt med hänsyn till omständigheterna, besluta att sakägare som förlorar målet ska ersätta annan sakägare dennes rättegångskostnad. Bestämmelsen innebär att i mål där det föreligger ett tydligt motpartsförhållande mellan sakägarna, utgångspunkten är att rättegångsbalkens huvudregel i 18 kap. 1 §, att den tappande parten ska ersätta motparten för dennes rättegångskostnader, tillämpas. Enligt förarbetena till fastighetsbildningslagen medför fastighetsmålens särdrag att det är önskvärt att domstolen får något friare händer än i tvistemål att vid utdömandet av ersättning för rättegångskostnad besluta efter vad som i det enskilda fallet blir mest skäligt. Som exempel på omständigheter som kan medföra avsteg från bestämmelserna om rättegångskostnad i tvistemål nämns det stora antalet sakägare som ibland förekommer och att partsställningen inte alltid framträder så tydligt.⁵ Dessutom kan domstolen, om en sakägare vinner ett mål mot företrädare för allmänt intresse, tillerkänna sakägaren ersättning för rättegångskostnad, om det finns synnerliga skäl (se bestämmelsens fjärde stycke).

Till detta kommer de mål som handläggs vid Patent- och marknadsöverdomstolen. När det gäller mål och ärenden som handläggs enligt lagen (2016:188) om patent- och marknadsdomstolar gäller, som anges på s. 531 f. i betänkandet, särskilda regler om rättegångskostnader enligt konkurrens-

⁵ Se NJA 2021 s. 1085 *Gränsen och rättegångskostnaderna*, punkterna 8–10.

lagen (2008:579) och marknadsföringslagen (2008:486). Tillämpningen av dessa specialregler torde inte påverkas av den föreslagna lagändringen.

Beträffande invändningsärenden avseende patent, mönsterskydd, växt-förädlarrätt och varumärken gäller enligt 3 kap. 4 § lagen om patent- och marknadsdomstolar att vardera parten ska svara för sin rättegångskostnad, om det inte finns särskilda skäl. I sådana ärenden, där enskilda är motparter i förhållande till varandra, tillämpas alltså inte 32 § ärendelagen.

Det remitterade förslaget skulle kunna innebära ett ersättningsansvar för Patent- och registreringsverket och Statens jordbruksverk i registreringsärenden enligt de i bestämmelsen angivna lagarna, trots att kvittningsprincipen alltså är huvudregel i ärenden mellan enskilda. Hovrätten anser att det i det fortsatta lagstiftningsarbetet kan finnas anledning att närmare analysera om det är motiverat att den som ansökt om registrering av en ensamrätt på så sätt får helt olika förutsättningar för att få sina kostnader täckta vid ett överklagande, beroende på om en myndighet eller en enskild är motpart.

I registreringsärenden enligt lagen (2018:1653) om företagsnamn kan Bolagsverket i egenskap av registreringsmyndighet vara motpart hos patent- och marknadsdomstolarna.

En regel för det allmännas ansvar för rättegångskostnader i "förvaltningsmål" bör införas men formuleras på annat sätt

Hovrätten föreslår att följande bestämmelse införs i förvaltningsprocesslagen (ny 40 §) respektive ärendelagen (ny 32 a §):

Domstolen får förplikta en allmän part att ersätta en vinnande enskild parts rättegångskostnad om kostnaden med hänsyn till sakens beskaffenhet varit befogad.

Skälen för hovrättens förslag: Frågan om den enskildes rätt till en rättvis rättegång upprätthålls (enligt Europakonventionen, EU-stadgan och regeringsformen) bedöms med hänsyn till de regler som gäller för rättegången som helhet. Att det i "förvaltningsmål" är avgiftsfritt att föra talan i domstol, att processen som huvudregel är skriftlig, att det ställs låga processuella krav på parterna och att domstolen har en utredningsskyldighet – kompletterat med möjligheten till rättshjälp i vissa, om än begränsade, fall – innebär att det i regel inte kommer i konflikt med rätten till en rättvis rättegång att kvittningsprincipen tillämpas. Vardera parten får därmed stå för sina egna kostnader men riskerar heller inte att få betala för motpartens kostnader, oavsett utgången i målet. Detta gäller även när det allmänna är den enskildes motpart. Om avsaknaden av en rätt till kostnadsersättning i det enskilda fallet skulle innebära att den enskilde i praktiken inte kan anses ha fått tillgång till domstolsprövning eller om styrkeförhållandena mellan parterna blir så ojämna att den enskilde inte kan tillvarata sin rätt, kan denna huvudregel emellertid inte upprätthållas. Hovrätten understryker att det är fråga om en tydlig undantagssituation. Den regel som föreslås i betänkandet återspeglar inte detta och är utformad så att den öppnar upp för en ersättningsrätt i större omfattning än vad som krävs enligt Europakonventionen, EU-stadgan och regeringsformen.

Utredningen anför som skäl för detta att det i vissa "förvaltningsmål" skulle vara problematiskt att avgöra om den enskilde är vinnande part och att ersättningsrätten borde vara något mer generös än Europakonventionen kräver. Hovrätten anser för sin del att varje rättegångskostnadsregel ska

utformas med beaktande av dess handlingsdirigerande effekt, vilket inte blir fallet om det inte framgår att det är en förutsättning för ersättningsrätt att den enskilde fått framgång med sin talan. Vidare bör, när en rättegångskostnadsregel införs för "förvaltningsmål", väletablerade begrepp inte frångås. Begreppet vinnande (respektive tappande) part i 18 kap. rättegångsbalken ger utrymme för tolkning och har också i praxis i allmän domstol tolkats mot bakgrund av de många och varierande situationer som kan förekomma i rättstillämpningen. Ett sådant exempel är när beslut i fråga om rättegångskostnader behöver fattas av domstol vid återförvisning till förvaltningsmyndighet och utgången i sak inte går att bedöma (se NJA 2021 s. 1085 *Gränsen och rättegångskostnaderna*). Att införa en rättegångskostnadsregel som inte knyter an till allmän domstols väletablerade praxis i fråga om rättegångskostnader framstår som oöverbärgat.

Det som utredningen anför om att rättegångskostnadsregeln borde vara mer generös än vad som krävs övertygar inte och kan uppnås även med den bestämmelse som hovrätten föreslår. Det kan särskilt framhållas att regeln, liksom 2 kap. 11 § regeringsformen, omfattar samtliga mål i domstol som handläggs enligt förvaltningsprocesslagen och ärendelagen, dvs. inte enbart sådana mål som avser civila rättigheter och skyldigheter liksom anklagelser om brott i den mening som avses i artikel 6 i Europakonventionen. En ytterligare faktor som kan beaktas är att möjligheten till rättshjälp kan göras något mer generös. Hovrätten tillstyrker mot den bakgrunden en stärkt rätt till rättshjälp i "förvaltningsmål" (betänkandet avsnitt 13.8.7), som kan förväntas tillämpas på motsvarande sätt i främst de mark- och miljömål som handläggs enligt ärendelagen.

Även i ärenden på patent- och marknadsdomstolarnas område framstår det som motiverat att ersättning för rättegångskostnader bör komma i fråga endast undantagsvis och endast för vinnande part. För att öka förutsebarheten i rättstillämpningen skulle det vara önskvärt att det i en kommande proposition gavs exempel och ytterligare kriterier för när ett kostnadsansvar för den myndighet som företräder det allmänna ska anses befogat. Det är t.ex. inte ovanligt att ärenden om meddelande av patent eller tillägsskydd för läkemedel är tekniskt och juridiskt komplicerade i sådan grad att sökanden behöver anlita både juridiskt ombud och tekniskt biträde för att ta sina intressen tillvara. Frågan om ensamrätt ska beviljas kan vara av synnerlig betydelse för det enskilda företaget. Samtidigt rör det sig då många gånger om resursstarka företag som har tillgång till viss egen juridisk kompetens.

En regel som ålägger enskilda kostnadsansvar bör inte införas

Hovrätten kan inte se att utredningens direktiv omfattar annat än att ge förslag på hur det allmänna rättegångskostnadsansvar ska regleras i "förvaltningsmål". Oavsett hur det förhåller sig med den saken konstaterar hovrätten att det i mark- och miljödomstolsmålen som handläggs enligt ärendelagen inte finns någon regel enligt vilken en enskild part kan åläggas ansvar för enskild motparts rättegångskostnader. Kvittningsprincipen gäller alltså i dessa mål på samma sätt som är fallet i förvaltningsdomstol i dag. Som framgår av det tidigare kommer detta inte i konflikt med rätten till en rättvis rättegång.

I betänkandet hänvisas till möjligheten att ålägga enskild part kostnadsansvar enligt 32 § ärendelagen. Ärendelagens regel gäller enbart när två enskilda är motparter till varandra och det har förekommit en intresse-motsättning dem mellan som föranlett en handläggning i domstolen enligt samma principer som gäller för tvistemål. Den är inte avsedd att tillämpas i

”förvaltningsmål”, där den partsställningen mycket sällan aktualiseras och förvaltningsprocesslagen tillämpas. Det finns goda skäl för detta. I mark- och miljömålen förekommer det ofta flera enskilda parter. Ett typiskt och vanligt förekommande exempel på detta är bygglovsmål där byggnadsnämnden har beviljat ett bygglov och ett antal grannar överklagar byggnadsnämndens beslut. Bygglovssökanden och byggnadsnämnden blir de klagande grannarnas motparter när målet överlämnas till mark- och miljödomstol. Om bygglovet upphävs och bygglovssökanden överklagar blir grannarna och byggnadsnämnden motparter i Mark- och miljööverdomstolen. Vidare kan klagoberättigade grannar anföra skäl mot bygglov som syftar till att skydda allmänna intressen, t.ex. att marken inte får bebyggas eftersom det skulle innebära att bruksvärd jordbruksmark tas i anspråk i strid med miljöbalkens bestämmelser. Denna situation uppvisar inga likheter med sådana tydligt tvistemålslika tvåpartsärenden där ärendelagens rättegångskostnadsbestämmelse gäller och rättegångskostnadsreglerna i 18 kap. rättegångsbalken tillämpas.

De få situationer som utredningen har resonerat kring kan enligt hovrättens mening inte motivera att det görs ett grundläggande avsteg från kvittningsprincipen innebärande att enskild kan bli ersättningsskyldig för enskild motparts rättegångskostnader i ”förvaltningsmål”. En sådan regel kräver mycket noggranna överväganden⁶ och måste, om regeringen anser det aktuellt, utredas ytterligare.⁷

Hovrätten anser därmed att förslaget till införande av 40 a §, 40 b §, 40 c §, 40 d § och 40 f § förvaltningsprocesslagen ska utgå.

Utredningen har utgått från att rättegångskostnadsregeln i 32 § ärendelagen blir tillämplig för ”förvaltningsmål” som handläggs enligt ärendelagen. Så blir alltså inte fallet när det gäller mark- och miljödomstolsmålen eftersom utredningen inte föreslår någon ändring i 5 kap. 1 § LOM. Eftersom hovrätten avstyrker att en ersättningsskyldighet införs för enskild part aktualiseras emellertid inte någon ändring i LOM.

Någon begränsning av vilka kostnader som är ersättningsgilla bör inte gälla

Utredningen har med utgångspunkt i skatteförfarandelagens (2011:1244) kostnadsregel funnit skäl att föreslå en begränsning så att partens eget arbete inte är ersättningsgillt. Hovrätten anser, som tidigare anförts, att väletablerade rättegångskostnadsregler inte bör frångås om det inte finns vägande skäl för det. När det gäller ersättning för parts eget arbete finns en i allmän domstol stadgad praxis angående i vilken utsträckning sådan kostnad är ersättningsgill (se NJA 2023 s. 94 *Partens egna arbete* med där angivna hänvisningar). Det skulle kunna komma i konflikt med rätten till en rättvis rättegång att utesluta möjligheten till rätt till ersättning för eget arbete, sär-

⁶ Detta gäller inte minst upphandlingsmålen som omnämns i betänkandet. Överprövningen av upphandlingsmål i förvaltningsdomstol är av offentligrättslig karaktär. Rätt till ersättning för överprövningskostnader i upphandlingsmål är en sedan länge omtvistad fråga som enligt gällande regelverk hanteras i allmän domstol genom skadeståndstalan mot den upphandlade enheten, se NJA 2018 s. 1127 *FMV:s upphandling* och NJA 2013 s. 762 *Fidelia*. De nationella reglerna genomför EU-rättslig lagstiftning. Som anges i punkten 32 i NJA 2018 s. 1127 kan varken EU-rätten eller nationell rätt anses kräva att en leverantör mera generellt tillerkänns ersättning för sina kostnader för att få ett upphandlingsfel rättat. Regeringen har så sent som i prop. 2021/22:120 tagit ställning mot att införa ett ömsesidigt processkostnadsansvar i överprövningsprocessen i upphandlingsmålen i förvaltningsdomstol.

⁷ I dessa fall finns för övrigt, liksom idag, möjligheten att få rättegångskostnader ersatta genom skadestånd om Europakonventionen, EU-stadgan eller regeringsformen kräver det. Den möjligheten kvarstår också i de fall det allmänna inte uppträder som den enskildes motpart och därför inte i målet kan åläggas att betala en vinnande enskild parts befogade rättegångskostnader.

skilt när den enskilda parten är en juridisk person.⁸ Att införa en ordning som främjar anlitan­de av ombud om parten själv kan utföra sin talan vore därtill kostnadsdrivande. En annan sak är att, när parten kan utföra sin talan själv, en sådan kostnad sällan skulle betraktas som befogad och därmed inte heller ersättningsgill. Hovrätten understryker att utredningens förslag, om det införs, skulle innebära att reglerna kommer att skilja sig åt mellan ”förvaltningsmål” som handläggs enligt förvaltningsprocesslagen och de som handläggs enligt ärendelagen, vilket utredningen varken förefaller ha uppmärksammat eller åsyftat.

Hovrätten anser således att 18 kap. 8 § rättegångsbalken ska utgöra utgångspunkten för vilka kostnader som är ersättningsgilla. Någon särskild bestämmelse som anger detta behöver inte införas i ärendelagen. Hovrätten föreslår att betänkandets 40 c § förvaltningsprocesslagen benämns 40 a § och formuleras på följande sätt:

Ersättning för rättegångskostnad får avse kostnad för att förbereda och utföra talan i målet, för arvode till ombud eller biträde samt för partens arbete och tidsspillan med anledning av målet.

Ersättningen ska även innefatta ränta enligt 6 § räntelagen (1975:635) från dagen då målet avgörs till dess betalning sker.

Övriga följdändringar

Med utgångspunkt i de ändringar som hovrätten förespråkar bör betänkandets 40 e § förvaltningsprocesslagen benämnas 40 b §. Införandet av en regel för ersättningsansvar för det allmänna kräver inte någon särskild övergångsbestämmelse. En sådan bestämmelse kan tillämpas från dess ikraftträdande. Med utgångspunkt i att enskild part inte åläggs något kostnadsansvar bör övergångsbestämmelsen därför utgå.

Rättshjälp (avsnitt 13)

Inkomstgränsen vid rättshjälp m.m. (avsnitt 13.8.1–13.8.4)

Hovrätten tillstyrker att inkomstgränsen för rättshjälp höjs och att bedömningarna knyts till prisbasbeloppet i stället för till fasta belopp. Att den högsta rättshjälpsavgiftsnivån höjs från nuvarande 40 procent till 60 procent bidrar till att minska tröskeeffekter mellan de som har ett ekonomiskt underlag nära inkomstgränsen och de som endast marginellt överskrider inkomstgränsen, vilket framstår som önskvärt.

För att underlätta tillämpningen av de nya bestämmelserna vore det enligt hovrätten fördelaktigt om Domstolsverket i de rättshjälpsföreskrifter som ges ut årligen inkluderar tabeller som anger årets nivåer för rättshjälpsavgiften, avdrag för försörjningsskyldighet för barn m.m.

Enligt de föreslagna övergångsbestämmelserna ska vissa äldre regler tillämpas bl.a. om ansökan om rättshjälp lämnats in till beslutsmyndigheten före ikraftträdandet. Det vore enligt hovrätten emellertid mer ändamåls­enligt att knyta reglernas tillämplighet till beslutsdagen. Det kan förutses att beslutsmyndigheterna i övergångsperioden strax efter ikraftträdandet i en

⁸ Det gäller särskilt i det EU-rättsliga sammanhanget, där EU-stadgans skyddsnivå kan vara högre än Europakonventionens. Jämför även i denna del överprövningskostnader i upphandlingsmål.

rad fall kommer ta ställning till ansökningar som getts in strax före ikraftträdandet. Övergångsbestämmelsen, i kombination med att rätten till rättshjälp utökas väsentligt, kan då väntas leda till att ansökningar avslås trots att rätt till rättshjälp föreligger enligt de nya – och då ikraftträdde – reglerna. Det är i och för sig så att den rättssökande i sådant fall kan lämna in en ny ansökan; beslutet vinner inte rättskraft. Förutom att en sådan ordning orsakar merarbete är det emellertid tänkbart att den rättssökande inte lämnar in en ny ansökan eftersom han eller hon (med fog) har uppfattat domstolens negativa beslut som att rätt till rättshjälp inte föreligger.

Om de nu föreslagna övergångsreglerna ska gälla måste vidare analyseras hur bestämmelsen i 32 § 4 rättshjälpslagen – om att rättshjälpen ska upphöra vid förändrade ekonomiska förhållanden – ska tillämpas i en situation då sökanden har beviljats rättshjälp före ikraftträdandet, dvs. när inkomstgränsen var 260 000 kr, men sedan får en inkomstökning som ger ett ekonomiskt underlag som överstiger 260 000 kr men understiger sju prisbasbelopp. Enligt de föreslagna övergångsreglerna framstår det som att rättshjälpen då ska upphöra trots att sökanden, enligt de regler som då faktiskt gäller, egentligen har rätt till rättshjälp.

Återbetalningsskyldighet för dömda (avsnitt 13.8.5)

Det framstår enligt hovrätten i och för sig som rimligt att inkomstgränsen för rättshjälp är högre än för den gräns som bör gälla för dömdas återbetalningsskyldighet. Därtill har 2024 års reform inte varit i kraft särskilt länge. Mot den bakgrunden, och med anledning av de i och för sig påkallade förändringar av rättshjälpslagen som nu föreslås, kan hovrätten godta utredningens förslag att det inte längre ska finnas någon koppling mellan rättshjälpsreglerna och återbetalningsskyldigheten. Det bör dock framhållas att 260 000 kr, som utredningen konstaterat, i dag är en förhållandevis låg inkomst och att en dömd med en inkomst av det slaget kan antas drabbas tungt av full återbetalningsskyldighet. Det finns alltså skäl att se över även denna inkomstgräns. Som utredningen konstaterar har angivandet av fasta belopp i rättshjälpslagen emellertid lett till att någon höjning av beloppen inte har skett på mycket länge trots att skäl för det har funnits. Att återbetalningsskyldigheten fortsatt ska vara knuten till fasta belopp för med sig samma uppenbara risker.

Utredningens förslag kan alltså godtas under förutsättning att reglerna framöver ses över så att en rimlig inkomstnivå uppnås även vad gäller reglerna om återbetalningsskyldighet.

En stärkt rätt till rättshjälp i förvaltningsmål (avsnitt 13.8.7)

Om syftet är att utvidga rätten till rättshjälp endast i förvaltningsmål (vilket rubriken till allmänmotiveringen ger sken av) framstår det som alltför långtgående att ändra den grundläggande regeln om rätt till rättshjälp, som ju gäller samtliga rättsliga angelägenheter. Trots att allmänmotiveringen endast behandlar behovet av biträde i förvaltningsmål ger varken lagtexten eller vad som sägs i författningskommentaren vid handen att regeln är tänkt att ha detta begränsade tillämpningsområde.

Som framgått ovan angående rättegångskostnader ställer sig hovrätten i och för sig positiv till en stärkt rätt till rättshjälp i förvaltningsmål. Den föreslagna regeln har dock fått en alltför bred utformning. Hovrätten tillstyrker därför inte förslaget i dess nuvarande utformning.

I handläggningen av detta ärende har deltagit hovrättspresidenten Mari Heidenborg, hovrättsråden Karin Wistrand, Karin Annikas Persson och Freddy Larsson samt tf. hovrättsassessorerna Frida Östergren, föredragande, och Mattias Lindner, föredragande.

Mari Heidenborg

Frida Östergren

Mattias Lindner